

A falu helyzete, fekvése.

Veszprémtől keletre, 9 km. távolságban fekszik Litér, a Balatoni-fennsík. Geológiai szempontból fontos a határában húzódó Litéri-törés, mert Litértől Várpalotáig ez a törés határolja a Veszprémi-fennsík. Kis, lússzel borított medencében van, források és mély kutak mellett. /Cholnoky: Veszprém.22.1./

Mivelhető földje igen kicsiny, mert hegyeinek jórésze terméketlen kőzet. Erdei alaposan megfogyatkoztak, és a filoxéra szőlőhelyeit tönkretette. Erre vonatkozik a helybeli szólás: "Litér mit ér? Semmit sem ér, Kádárta még annyit se ér." Szomszéd falu, terméketlen, kopár talaj, még a litérinél is rosszabb.

Az említett litéri törésvonal jelölte ki az erre vonuló népnek a legrégibb útját. Fontos utat épített ki a római légió Savaria-Aguincum közt, amely Tapolca, Lesencetomaj, Vázsony, Balácsa, Szentkirályszabadja, Litér, Soly, Várpalotán keresztül haladt Székesfehérvár, ill. Aquincum felé.

Nem annyira a földje, inkább védhető magaslatai, jó vizű kutai és forrásai vonzották ide hajdan - már az őskorból kezdve - a letelepülőket. Helyzeti energiája jónak mondható.

A falu neve.

Más vidéken különös hangzású ez a név. Írása különféle formában szerepel. "Villa Lyuther" az 1082-ből származtatott okmányok szerint. /Hazai okmt.IV.5.Ez az oklevél XIII.sz-ban, Kun László idejéből készült./

Előfordul "Lyvter" /1296-ban a veszpr.kápt.let.Cap.13./ "Lyther" /1380-ban Dl.6742. /"Lytther" /1455-ben Dl.14947., 1488-ban Dl.28340/sőt "Lynther" alakban is.

A község lakossága keresi a név eredetét. Kétféleképpen magyarázzák. Egyesek: a hajdan itt áthaladó Aquincum- savariai római uttal hozzák kapcsolatba. A légiók útjelzőjét L/ogio/iter vélik a névben rejleni. Mások egy régi kovácsműhelyre utalnak, amely ott volt, ahol az ut leért. Ezeknek a fejtegetéseknek nincs támpontjuk.

A Litér névben y-nal írják az i-t az oklevelek. Ez utal a görög eredetre, mert az y görög betű.

Eleuther *nikápolyi* görög származású vértanu pápa emlékére oltárt emeltek, az itt lakók, a Eleuther egyházként emlegették. Az idegen hangsúly következtében lett Leuther. Tehát a görög Eleutherios az Eleuther, Leuther, Lyuther, litér, Litér alakváltozáson ment át.

A név származása a bizánci kereszténységgel kapcsolatos. Hogy nem maradt fenn emléke, az a háborúk bűne. A pusztulás nagy volt - hosszú szünet követte, valószínű a tatárjárás után -, mert az 1472-ben épült templomot a Szent Kereszt tiszteletére szentelik, /Békefi: A Balaton környékének egyházai és várai 75.1./ tehát elfelejtik az előző élet emlékeit. Így Litér egy ideig pusztán név. 1237-ben litéri Kemecse is rokonairól történik említés. /Veszpr.kápt.let. Eddig nem közölt adat./ A tatárjárás idején költözködött el innen, s elvitte a származása helyét, megkülönböztető névként. 1446-ban Lithery Gergely királyi emberről emlékezik meg az okirat /Veszpr.kápt.let. Eddig nem közölt adat./ Birtokbaiktatásnál király kiküldöttje. Itt már családi névként szerepel a Lithéry, akárcsak az 1488-ban említett Lithéryek /Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában.III.240/

Mennyire nincs igazuk azoknak, akik azt mondják, hogy Litérnek nincs története. Csak a nevének milyen hosszú a históriája.

A falukép.

A falu alakja, belterületének története.

Litér mai helye nem azonos a régivel. A régi település helyének meghatározásában eltérő vélemények vannak. Eötvös K: Veszprém vm. című munkájában írja, hogy a falutól délre eső részen kiaknázatlan temetők vannak. Megerősíti ezt az állítást az a tény, hogy a Bendola-dűlőben ásatás indult, de 1945.-ben megszakadt. /Bendola délre esik a falutól; azt persze mondani is felesleges, hogy a temető a legrégibb időben is a lakótelep közelében volt. Tehát a temető körül kereskedhető a település. Másik bizonyíték a határ egyik erre eső dűlőjének neve: Kutalja. Itt kezdődnek a kitünöző vizű források. A víz pedig az ember legnélkülözhetetlenebb eleme, és kihat, hogy az ősember is ráakadt Litér határának ezen pontján. Ma dűlőnevek jelzik a források sokaságát: Gyertyánkut, Romkut, Hegybélikut, Bollókut.

A középkortól kezdve a falu helyét a templom őrzi. Ez Mátyás idejében, 1472-ben épült. Ettől délkeletre esik a Pusztatemetői-dűlő, amit az 1864-i kataszteri mérés említ, de erre már senki nem emlékszik.

Litéron a mai település valószínűleg már a negyedik helyén fekszik. Ennek oka az lehet; olyan nagy arányú volt az elpusztulás, hogy az előző település nyomait nem lelték.

A falu az utcás-település képét adja: egy hosszú utca, benne a templom, melyre két mellékutca nyílik. Némely udvar igen szűk. Az utca jobb oldalán hosszú, keskeny telkek vannak. Két ház van egymásután

ragasztva, egy kapubejáróval. Ilyen már csak kettő van a faluban. A legtöbb hosszú telek megrövidült, az Ujsor kiépülésével. Ehhez a Papírgyár adott lehetőséget, hogy kis családi házak épülhessenek. A falut meghagyobbitotta az Újtelep kiépülése. Ezt a Nitrokémiai Ipartelepek működésével kapcsolatban lehetett megvalósítani. Mérnöki tervszerint 1941. óta épült. Érdekessége, hogy a háromszög forma alaprajzu telep minden utcája a veszprémi országgal párhuzamos Árpád utcába torkollik, s a két vezérről kapta nevét.

Három különálló kis telep is kapcsolódik a faluhoz: az Őrgeváros, a Varjas-telep, a Giligó v. Nyerges-hegy.

Litér külterülete.

a./ Határának története.

Litér határának nagyobb részét erdőszög fedte, ez hasznos terület, itt valamirevaló erdő sohasem volt, mert a talajt a dolomit alkotja. A három nagy épületének építéskor semilyen kultur-nyomra nem akadnak. Ezek szerint ezen a vidéken az ősember földbevéjt putriban élt.

A római kultúra jelölte meg az utat, erőtített az építkezéshez. Nagyszerűen megépítette útjait, vízvezetéseket. Így a Litér, Szentkirályszabadjai Romkut duzzasztóját volt.

A rómaiak után a törökök garázdálkodtak ezen a vidéken. Ebben az időben a török ur: Ali vajda.

A török idő után csatlakozik Litérhez: Alsó-Felső Daka és Papvásárja. A török kitakarodás után változott meg a vidék. Lassan haladt a határrendezés. Ekkor nagyobb volt Litér területe, mint ma.

1924-ben a Nitrokémia Ipartelepek létesítésével a gyárat érdeklő határrész, a Bugyogó /bővizű forrásos terület/ kiesett a község tulajdonából. Azóta kiépítette a gyár a Veszprém és Fűzfőgyártelep közötti utat és betonburkolattal látta el.

b./ Dűlői.

A határ történetéről adott rajz hiányos volna, ha nem emlitenénk a dűlőneveket. Ezek a dűlőnevek őrzik a falu határának egyes régi állapotát, valamely viszonyát. Sok változás történt a határ képén, és a dűlőneveket átörökíthető nép életében. A XVI.sz. végétől pusztaság lett. Ősi, eredeti dűlőnév alig akad.

Az 1925-ös kataszteri térkép 22 dűlőnevet tartalmaz. Legrégibb a külső-határnév: Papvásárja és Daka. A Papvásár ősi falunév. A Daka pedig személynévből ered.

Az Ugri, Értás, Cseri-föld, Káposztás, Kenderes, Páskum, Vörös-föld a határ egy korábbi állapotára utal.

A Posztdomális pl. onnan ered: házteleki járandóság: post dom-

./.

x karasztos

lis: ház utáni.

Az 1864-i földosztás jegyzőkönyvében szerepel a: Göncöl-rét, Szili-föld, Pusztamező, Bolló-kut, Nyerges-hegy. A Göncöl-rét név érdekes. A valószínű csillagképpel függ össze. Szili-föld a valószínű erdőből kapta nevét, mint a Cseri-föld. A Nyerges-hegy vonulatát formájáról nevezték el.

A Lucernás az "urassági föld" korában keletkezett, mert akkor termeltek egy nagy darabon egyféle növényt. A Bendola a határ egyik legöregebb dűlője. Halász-völgy, Hosszu-föld, Kis-földek, Hegybéli kut, Hegyes-völgyes, Mária-völgy, Disznódomb, Kuka-ház, Kékkői-dűlő, közelebb vannak a faluhoz, mint az előbb említettek.

A határ külső részét is elnevezte a lakosság. Nyugatról észak felé haladva: Gelemér. Ezt a híres csárdájáról nevezték el. Grófi-földek a gróf birtokában levő nagyobb földterületről lett elnevezve. Az Angeli-földek a sólyi Káptalan családnevéről volt kapcsolatban.

A litéri dűlőnevekből is világosan visszavezethető a falu eredete.

c./ Birtokviszonyok Litéren.

Ebből a szempontból tekintve a falu múltja igen változatos. Az Árpádok elején Litér Káptalani birtok, szolgák művelik a földet. A földközösség megszűnik, és a XIV. században kialakul a jobbágyi intézmény. Urbéri szolgáltatásukat nem szabályozta törvény, a papi tizedet számítva. A papi tizedet leszámítva a kilenced is dívat. A XIV. században a pénzgazdálkodással megjelenik a királyi-adó. A földművelésben a kétnyomásos vetésforgót alkalmazzák. Litér környékén ez a XVIII. századig ez megmarad.

Zsigmond király szembavette az adózást. Nem a kapu, hanem a ház kéményének száma után vetették ki a füstpénzt. Dívatba jött a királyi ajándékozás.

Mátyás adója 1488-ban: Litéren 14 Ft-ot tett ki, ami azt jelentette, hogy Litéren 14 telek adózott.

A viszonyok nálunk is csak olyanok voltak, mint az ország más területén.

Az 1864-i katasztrális földmérés alkalmával itt is kaptak a felszabadult jobbágyok földet. Ekkor hasították ki a tanitói, jegyzői és lelkeszi földeket. Az 1945-ös földreform eredményesen igazságot tett, amikor kivette a tehetetlenek kezéből a földet és Állami Gazdaságokat alakított. Litéren a Szabadságpusztai Állami Gazdaság működött 1958-ig. Ekkor megalakult a termelőszövetkezet, melynek neve "Megértés". A termelőszövetkezet gyarapodik, dolgoznak a tagok s remélem végleg

belátják, hogy mennyivel több hozamot hoz államunknak és saját magának.

Népesség és kultúra.

Igazolt tény, hogy az ősember már gyökereket vert a kőkorszakban, s mint a keszthelyi ásatások mutatják, földbejájt putrikban élt.

Az őskori embert itt is az ó-szláv váltotta fel. Ázsiából jött, hozta magával kulturáját. Magas műveltségének nyomait a kertészet és a halászat céljaira alkotott viziműveivel hagyta. A Bolló-kutnál talál-
tak.

Az ó-szláv nyomába jött a Kelta nép. A bronzkor népe, szintén Ázsia felől jött.

A keltát a római hódította meg. Leigázva 400 évig tartotta Pannóniát. A rómaiak hagyták a legtöbb emléket itt. A kikeri tavi faragott dízsasztó, Balácsa-pusztai villáiból kiásott mozaik padló. A római nem szeretett dombra és magaslatra építeni, ezért Litér jelentősebb római kori település volt, mint Veszprém. A rómaiak itt léte idején volt legfejlettebb, élte a fénykorát Litér.

380. szept. 8.-án átengedték Pannóniát a gótoknak.

Megjelent Attila hun népe.

Attila halála után a gepida és a Longolárd vonult végig és a longobárdok is települtek. Ezek átengedték helyüket az avaroknak. Az avarok 568-ban letelepedtek és két évszázadot töltöttek itt.

Megjelentek az ó-bolgárok. Kereszténységet hoztak magukkal Bizáncból.

A római korból őseink megjelenéséig, vagyis 5 évszázadon át folyt a népvándorlás. Az érpádkorból a törökök kivonulásáig a jobbágy rendszer volt.

A törökök kiűzése után jó fél évszázadon át Litér lakatlan, elhagyott terület volt. 1749-ben a veszprémi káptalan tiltakozik a k. litéri birtok leadása ellen. 1750-ben beáznépesült Litér. A templom romokban hevert, ezt szépen felépítették, rendbehozták. Ekkor Padányi Bíró Mátyást meghatalmazták azzal, hogy visszaveheti a katolikus templomokat. Ekkor ahelyett az újjáépített templomot lerombolták volna, inkább átadták a katolikusoknak. 1784-ben azonban visszakapták a reformátusok.

A Nitrokémia Ipartelepek létrejöttével egy újabb megélhetőségi lehetőséghez juttatta a lakosokat. 1882.-ben a falu lélekszáma: 500. 1930-ban 707 lakos. Ma körülbelül 2000, átlagosan gyárimunkás.

A templom bár Mátyás korabeli, de nem eredeti művoltában maradt meg. Tüzetesebben foglalkozott vele Bákefi Remig 1907-ben füljegyezte róla: "A mai litéri ev.ref.templom déli oldalán levő postálé a régi egyházból maradt fenn. Az egyházi kőműves szakavatottan munkája nem tudta annyira kiforgatni eredeti alakjából, hogy a XIV.sz.-i művoltára rá ismernénk.